

УДК 378:[37.011.31.–051:373.3].37.017.4
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-2-37>

Любов КАНІШЕВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-4190-1601
доктор педагогічних наук, професор,
заступник директора з науково-експериментальної роботи
проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) mazila060192@ukr.net

ДО ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкрито зміст спецсеминару «Виховуємо громадянина» для майбутніх учителів початкових класів, завданнями якого є: сприяти поглибленню знань майбутніх учителів початкових класів з громадянського виховання молодших школярів; схарактеризувати ключові компетентності для Нової української школи; розкрити особливості громадянського виховання молодших школярів у позаурочній діяльності; ознайомити студентів з методикою діагностики рівнів громадянської вихованості учнів початкових класів; поглибити знання майбутніх учителів початкових класів щодо форм і методів громадянського виховання молодших школярів; ознайомити студентів з технологією оптимізації взаємодії сім'ї і школи щодо громадянського виховання молодших школярів.

З метою розроблення занять спецсеминару «Виховуємо громадянина» для майбутніх учителів початкових класів було використано теоретичні методи – аналіз і систематизація наукової літератури з проблеми дослідження; синтез, порівняння, узагальнення, класифікація.

Під час проведення спецсеминару було проведено лекції («Проблеми громадянського виховання в історії педагогічної думки», «Мета і головні компоненти Концепції «Нова українська школа» в контексті проблеми виховання громадянськості дітей та молоді», «Форми і методи громадянського виховання молодших школярів»); творчий проєкт «Громадянськість як психологічне утворення»; круглий стіл «Особливості громадянського виховання молодших школярів у позаурочній діяльності»; семінари-практикуми («Методика діагностики рівнів громадянської вихованості молодших школярів», «Взаємодія школи і сім'ї у громадянському вихованні молодших школярів»).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної багатогранної проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів з цієї проблеми.

Стаття буде корисною для майбутніх учителів початкових класів, викладачів педагогічних дисциплін закладів вищої освіти, науковців, аспірантів, які цікавляться проблемами виховання учнівської молоді.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянськість, підготовка майбутнього вчителя, вчитель початкових класів, учні молодшого шкільного віку.

Lyubov KANISHEVSKA,
orcid.org/0000-0002-4190-1601
Doctor of Sciences in Education, Professor;
Deputy Director for Research and Experimental Work
Institute of Problems on Education of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) mazila060192@ukr.net

THE ISSUE OF TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR THE CIVIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article deals with the content of the special seminar “Educating a Citizen” for future primary school teachers that has the following tasks: to promote the deepening of future primary school teachers’ knowledge about the civic education of primary school students; to characterize the key competencies for the New Ukrainian School; to reveal the peculiarities of civic education among primary school students in extracurricular activities; to acquaint students with the methodology of diagnostics the levels of civic education among primary school students; to deepen of future primary school teachers’ knowledge on the forms and methods of civic education of primary school students; to acquaint students with the technology of optimizing the interaction between family and school regarding civic education among primary school students.

Theoretical methods were used to develop the classes of the special seminar “Educating a Citizen” for future primary school teachers, namely: analysis and systematization of scientific literature on the research problem; synthesis, comparison, generalization, and classification.

During the special seminar, a series of educational activities were held, such as lectures (“Problems of Civic Education in the History of Pedagogical Thought”, “The Purpose and Main Components of the Concept «New Ukrainian School» in the Context of the Problem of Civic Education of Children and Youth”, “Forms and Methods of Civic Education of Primary School Students”); creative project “Citizenship as a Psychological Phenomenon”; round table “Features of Civic Education of Primary School Students in Extracurricular Activities”; seminars-workshops (“Methodology for Diagnostics the Levels of Civic Education of Primary School Students”, “Interaction between School and Family in Civic Education of Primary School Students”).

The research does not cover all aspects of the multifaceted problem of training future primary school teachers for civic education of primary school students. Further scientific research can improve the effectiveness of teaching staff's postgraduate education on this issue.

The article will be useful for future primary school teachers, teachers of pedagogical disciplines of institutions of higher education, scholars, post-graduate students, and those who are interested in the problems of educating youth.

Key words: civic education, citizenship, training of a future teacher, primary school teacher, primary school students.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми обумовлена ситуацією в країні, яка склалася внаслідок збройної та інформаційної агресії з боку російської федерації проти України. Виховання свідомого громадянина, патріота – проблема державної ваги і національної безпеки.

Необхідність пошуку дієвих механізмів громадянського виховання молодого покоління обумовлено нормативними документами загальнодержавного рівня: Законами України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української та національної ідентичності» (2022), Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2000), Концепцією Нової української школи (2016).

Особливо актуальною є проблема підготовки майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів, оскільки саме з випускниками педагогічних закладів вищої освіти, майбутніми педагогами-професіоналами, пов'язані сподівання нашого суспільства на духовне відродження України.

Аналіз досліджень. Різні аспекти громадянського виховання учнівської та студентської молоді відображено у працях філософів (В. Андрущенко, В. Кремень, Л. Сохань, Є. Шинкарук та ін.); психологів (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук, В. Москалець, В. Поплужний, П. Чамата та ін.).

Сучасна педагогічна наука розглядає питання громадянського виховання молодого покоління в різних аспектах: загальнопедагогічні засади громадянської освіти та виховання (Ю. Завалевський, В. Кузь, Л. Рехтета, Н. Чернуха та ін.); висвітлення змісту, форм і методів громадянського виховання (О. Докукіна, І. Кецик, О. Пометун, П. Кендзьор та ін.); концептуальні основи громадянського виховання (П. Вербицька, Ю. Руденко, О. Сухом-

линська, К. Чорна та ін.); громадянське виховання учнів молодшого шкільного віку (В. Киричок, Л. Момотюк, О. Роговець та ін.); громадянське виховання студентської молоді (М. Євтух, В. Іванчук, М. Михайліченко, Г. Шеченко, І. Щербак та ін.).

Проблема громадянського виховання розглядається у працях зарубіжних дослідників (Р. Вельдхус (Нідерланди), М.-А. Гарретон (Іспанія), Р. Джон, Д. Джон (США), І. Інглхарт (США), А. Куланінга (ЦАР) та ін.).

Водночас проблема підготовки майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів не знайшла достатнього теоретичного обґрунтування та практичної реалізації.

Мета статті – розкрити зміст спецсемінару «Виховуємо громадянина» для майбутніх учителів початкових класів.

Для досягнення мети було використано теоретичні методи – аналіз і систематизація наукової літератури з проблеми дослідження; синтез, порівняння, узагальнення, класифікація для розроблення занять спецсемінару.

Виклад основного матеріалу. Громадянське виховання – процес, спрямований на формування і розвиток особистості через поєднання трьох взаємопов'язаних сфер: ставлення і вияв активності до самої себе як громадянина, ставлення і вияв особистісної активності до суспільства, ставлення і виявлення особистісної активності до держави (Роговець, 2013: 15).

Дослідник М. Михайліченко розглядає поняття «готовність майбутнього вчителя до громадянського виховання» як стан сформованості фахової компетентності вчителя початкових класів щодо здійснення громадянського виховання молодших школярів (Михайліченко, 2007: 10).

Процес підготовки майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів ми розглядаємо в єдності чотирьох

взаємопов'язаних компонентів: *когнітивного* (знання про сутність громадянського виховання; усвідомлення необхідності громадянського виховання молодших школярів); *ціннісно-мотиваційного* (стійка спрямованість щодо організації процесу громадянського виховання молодших школярів як актуального аспекту професійної діяльності) (Канішевська, 2011: 137); *операційного* (володіння формами і методами громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку); *рефлексивного* (аналіз здійснення процесу громадянського виховання молодших школярів; ставлення до цієї сфери професійної діяльності).

Пропонуємо спецсеминар для майбутніх учителів початкових класів «Виховуємо громадянина», завданнями якого є:

- сприяти поглибленню знань майбутніх учителів початкових класів з громадянського виховання молодших школярів;
- схарактеризувати ключові компетентності для Нової української школи; сутність педагогіки партнерства;
- розкрити особливості громадянського виховання молодших школярів у позаурочній діяльності;
- ознайомити студентів з методикою діагностики рівнів громадянської вихованості учнів початкових класів;
- поглибити знання майбутніх учителів початкових класів щодо форм і методів громадянського виховання молодших школярів;
- ознайомити студентів з технологією оптимізації взаємодії сім'ї і школи щодо громадянського виховання учнів.

Заняття 1. «Проблеми громадянського виховання в історії педагогічної думки» (лекція).

Мета: розглянути проблему громадянського виховання в історії педагогічної думки.

Зміст заняття:

1. Система виховання громадян в античності. Діячі епохи Просвітництва про виховання громадянськості.
2. Проблема громадянського виховання молоді в традиціях вітчизняної суспільно-політичної думки (Зябрева, 2010: 7).
3. Розвиток проблеми громадянського виховання в сучасній педагогічній науці.

Заняття 2. «Мета і головні компоненти Концепції «Нова українська школа» в контексті проблеми виховання громадянськості дітей та молоді» (лекція).

Мета: схарактеризувати ключові компетентності для Нової української школи, сутність педагогіки партнерства.

Зміст заняття:

1. Характеристика ключових компетентностей для Нової української школи (Концепція, 2016).
 2. Педагогіка партнерства.
- Заняття 3. «Громадянськість як психологічне утворення» (творчий проєкт).

Мета: схарактеризувати основні концептуальні психологічні теорії громадянськості.

На підготовчому етапі було обговорено тему і мету заняття, визначено завдання творчого проєкту, сформовано склад творчих груп та назву доповіді кожної творчої групи.

На практично-виконавському етапі реалізації проєкту відбувся збір інформації, робота з науковими джерелами та їх аналіз. Під час роботи над проєктом заохочували ініціативу, творчість та самостійність студентів.

У результаті студенти підготували такі доповіді та відеопрезентації:

Перша творча група – «Структура особистості за З. Фрейдом».

Друга творча група – «Теорія соціального інтересу» А. Адлера.

Третя творча група – «Теорія громадянського «архетипу» К. Юнга».

Четверта творча група – «Класичний біхевіоризм» та його розуміння образу громадянськості» (Д. Уотсон).

На заключному етапі реалізації творчого проєкту відбулося оцінювання творчих груп та окремих учасників.

Заняття 4. «Особливості громадянського виховання молодших школярів у позаурочній діяльності» (круглий стіл).

Мета: схарактеризувати вікові особливості молодших школярів у контексті громадянського виховання; визначити потенційні можливості позаурочної діяльності щодо громадянського виховання учнів початкових класів.

У процесі обговорення сенситивності молодшого шкільного віку щодо громадянського виховання учня початкової школи, акцентували увагу на типові особливості особистості молодшого школяра, а саме: зміну соціальної позиції дитини; формування у молодших школярів розумових операцій, таких як аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, порівняння; здатність до наслідування (Канішевська, & Вишнівська, 2017: 52); актуалізація когнітивної та емоційної сфер; формування вольових якостей особистості; формування стійких стереотипів моральної поведінки і діяльності; розвиток здатності до емпатії та емоційної рефлексії; сприймання стереотипів моральної поведінки і діяльності,

здатності сприймати соціальні норми та виявляти власну позицію стосовно світу тощо. У той же час звертали увагу на обмежений моральний досвід молодшого школяра, розрив між знаннями моральних норм і відповідною поведінкою (Канішевська, & Сухопара, 2017: 90).

Далі відбувся обмін думками, у результаті якого було визначено потенційні можливості позаурочної діяльності щодо виховання громадянськості учнів початкових класів:

- використання можливостей навчальних предметів і позаурочної діяльності в контексті проблеми виховання громадянськості у молодших школярів;

- оптимізація форм і методів громадянського виховання учнів початкових класів у позаурочній діяльності;

- можливість проведення систематичної просвітницької роботи з учнями та їхніми батьками щодо громадянського виховання молодших школярів;

- залучення вихованців до суспільно значущої діяльності, спрямованої на виявлення громадянськості (Рехтета, 2003: 8).

Заняття 5. «Методика діагностики рівнів громадянської вихованості молодших школярів» (семинар-практикум).

Мета: охарактеризувати критерії і показники громадянської вихованості учнів початкових класів; ознайомити майбутніх учителів початкових класів з методикою діагностування рівнів громадянської вихованості молодших школярів.

Зміст заняття:

1. Критерії та показники громадянської вихованості молодших школярів.

2. Методика діагностики рівнів громадянської вихованості дітей молодшого шкільного віку.

У ході заняття було розкрито критерії і показники громадянської вихованості молодших школярів (за О. Роговець): *когнітивний* (знання про самого себе як представника певної спільноти (сім'ї, класу, країни), про Україну, її символіку, громадянські права і обов'язки; розуміння громадянських цінностей); *емоційно-ціннісний* (усвідомлення себе представником певної статі (сім'ї, класу, країни), інтерес до історії України; позитивне ставлення до громадянських прав і обов'язків; орієнтація на дотримання громадянських цінностей); *поведінково-діяльнісний* (прояв активності на користь сім'ї, класу, країни; вміння здійснювати міжособистісну взаємодію з іншими людьми на засадах визнання їхніх прав та обов'язків; орієнтація на дотримання громадянських цінностей) (Роговець, 2013: 9).

З метою вивчення рівнів громадянської вихованості молодших школярів було запропоновано діагностичний інструментарій: опитування усне (письмове), бесіда, методика «Незакінчене речення», анкетування «Діагностика спрямованості особистості» (Б. Баса), розв'язання проблемних ситуацій, педагогічні спостереження.

Потім із майбутніми вчителями початкових класів було обговорено орієнтовні рівні громадянської вихованості у молодших школярів.

Заняття 6. «Форми і методи громадянського виховання молодших школярів» (лекція).

Мета: поглибити знання майбутніх учителів початкових класів щодо форм і методів громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку.

Зміст заняття:

1. Характеристика груп методів громадянського виховання молодших школярів:

- 1.1. Формування громадянської свідомості: розповідь, роз'яснення, бесіда, переконання, приклад.

- 1.2. Організації діяльності і формування досвіду громадянської поведінки: педагогічна вимога, суспільна думка, вправи, привчання, доручення, створення виховуючих ситуацій.

- 1.3. Стимулювання діяльності і поведінки: змагання, заохочення, покарання, постановка перспектив) (Момотюк, 2017: 95).

- 1.4. Методи соціально-педагогічного розвитку: рольові, театралізовані, імітаційні, командні ігри, мозковий штурм, метод проєктів.

2. Форми громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку.

У ході проведення заняття особливу роль приділяли використанню різноманітних форм громадянського виховання молодших школярів: виховним годинам, ранковим зустрічам, тренінгам, уявним подорожам, читанню й обговоренню віршів, казок, демонстрації та обговоренню фільмів та мультфільмів, груповій роботі, інсценізації ситуацій, що виникають у житті учня та спонукають його до дій та громадянських вчинків, конкурсам, екскурсіям, проєктній діяльності, залученню молодших школярів до участі в учнівському самоврядуванні, колективним творчим справам, акціям, флеш-мобам, відеопрезентаціям, вікторинам, роботі в малих групах, які сприяють виявленню відповідальності, активності, враховують вікові та індивідуальні особливості учнів початкових класів.

Заняття 7. «Взаємодія школи і сім'ї у громадянському вихованні молодших школярів» (семинар-практикум)

Мета: ознайомити майбутніх учителів початкових класів з технологією оптимізації взаємодії

сім'ї і школи щодо громадянського виховання молодших школярів.

Зміст заняття:

1. Обговорення загальнопедагогічних вимог взаємодії сім'ї і школи як соціального партнерства в громадянському вихованні молодших школярів. (До загальнопедагогічних вимог відносили: взаємну довіру у взаємовідносинах між педагогами і батьками; врахування обставин життя кожної сім'ї; системність та різноманітні форми роботи з батьками).

2. Характеристика специфічних вимог щодо взаємодії школи і сім'ї в громадянському вихованні молодших школярів. (До специфічних вимог відносили: використання у громадянському вихованні ціннісного потенціалу сімейного виховання; культурного надбання українського народу та традицій сім'ї; вдосконалення змісту громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку на основі «інтеграції саморегулювального (в сім'ї) та педагогічно організованого (у школі) аспектів виховної діяльності» (Роговець, 2013: 11).

3. Технологія оптимізації взаємодії сім'ї і школи щодо громадянського виховання молодших школярів (розроблена О. Роговець), яка охоплює наступні складові: діагностичну (педагогічна діагностика виховного потенціалу сім'ї щодо громадянського виховання дитини); проєктно-цільову

(визначення мети і завдань співробітництва з батьками); організаційну (мотивація батьків на взаємодію з вчителем початкових класів); виконавсько-коригуючу (педагогічна просвіта батьків, індивідуальна робота з батьками щодо громадянського виховання дитини); рефлексивну (усвідомлення батьками знань, умінь, якими вони оволоділи) (Роговець, 2013: 11–12).

Висновки. Розроблений спецсеминар для майбутніх учителів початкових класів «Виховуємо громадянина» сприяв поглибленню знань студентів з громадянського виховання молодших школярів; особливостей громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності; ознайомленню з методикою діагностики рівнів громадянської вихованості учнів початкових класів; з технологією оптимізації взаємодії сім'ї і школи щодо громадянського виховання молодших школярів; поглибленню знань майбутніх учителів початкових класів щодо форм і методів громадянського виховання молодших школярів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної багатогранної проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів з цієї проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зябрева С. Е. Виховання громадянськості студентів професійно-технічних коледжів у позанавчальній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2010. 20 с.
2. Канишевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : монографія. К. : ХмЦНЦ, 2011. 368 с.
3. Канишевська Л. В., Сухопара І. Г. Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика: монографія. К. : Компрінт, 2017. 403 с.
4. Канишевська Л. В., Вишнівська Н. В. Виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності : монографія. К. : ЦП «Компрінт», 2017. 320 с.
5. Концепція Нової української школи. URL: <http://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola> (дата звернення 20.04. 2023).
6. Михайліченко М. В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кіровоград, 2007. 20 с.
7. Момотюк Л. Б. Громадянське виховання молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук. 13.00.07. Рівне, 2017. 290 с.
8. Рехтета Л. О. Громадянське виховання учнів основної школи в позаурочній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2003. 20 с.
9. Роговець. О. В. Громадянське виховання молодших школярів у взаємодії сім'ї і школи : : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2013. 22 с.

REFERENCES

1. Ziabrieva S. E. Vykhovannia hromadianskosti studentiv profesiino-tekhnichnykh koledzhiv u pozanavchalnii diialnosti [Education of citizenship of students of vocational and technical colleges in extracurricular activities]. : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. Luhansk, 2010. 20 s. [in Ukrainian].
2. Kanishevska L. V. Vykhovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti : monohrafiia. [Education of social maturity among high school students of boarding schools in extracurricular activities: monograph]. K. : KhmTsNTs, 2011. 368 s. [in Ukrainian].
3. Kanishevska L. V., Sukhopara I. H. Formuvannia tolerantnosti v molodshykh shkoliariv u pozaurochnii diialnosti: teoriia i praktyka: monohrafiia. [Formation of primary school student tolerance in extracurricular activities: Theory and practice: monograph]. K. : Komprynnt, 2017. 403 s. [in Ukrainian].

4. Kanishevska L. V., Vyshnivska N. V. Vykhovannia myloserdia v uchniv molodshoho shkilnoho viku u pozaurochnii diialnosti : monohrafiia. [Education of mercy among primary school students in extracurricular activities: monograph]. K. : TsP «Kompynt», 2017. 320 s. [in Ukrainian].

5. Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly. [The Concept of the New Ukrainian School]. URL: <http://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola> (data zvernennia 20.04. 2023). [in Ukrainian].

6. Mykhailichenko M. V. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv predmetiv humanitarnoho tsyклу [Formation of civic competence of future teachers of humanitarian subjects].: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kirovohrad, 2007. 20 s. [in Ukrainian].

7. Momotiuk L. B. Hromadianske vykhovannia molodshykh shkoliariv [Civic education of primary school students].: dys. ... kand. ped. nauk. 13.00.07. Rivne, 2017. 290 s. [in Ukrainian].

8. Rekhteta L. O. Hromadianske vykhovannia uchniv osnovnoi shkoly v pozaurochnii diialnosti [Civic education of primary school students in extracurricular activities].: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. Kyiv, 2003. 20 s. [in Ukrainian].

9. Rohovets. O. V. Hromadianske vykhovannia molodshykh shkoliariv u vzaiemodii simi i shkoly [Civic education of a primary school student in the interaction between family and school].: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. Uman, 2013. 22 s. [in Ukrainian].